

A német külpolitika és Magyarország európai uniós integrációja, 1994–1998

Hettyey András

A jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a hazánk EU-integrációjával kapcsolatos német külpolitikát, annak az 1994 és 1998 közötti esztendőkből megfogalmazott céljait és súlypontjait. Mint az Európai Unió legnagyobb gazdasága és legnagyobb nettó befizetője, Németország értelemszerűen kulcsfontosságú szerepet játszott az EU bővítésében. A magyar külügyi iratok fényében kijelenthető, hogy Bonn a magyar EU-integráció kérdésében rendre (pro)aktívan, kezdeményezően, esetenként komoly segítséget nyújtva lépett fel a vizsgált években. Bár rész kérdésekben természetesen voltak véleménykülönbségek Bonn és Budapest között, a legtöbb esetben Magyarország számolhatott Németország elkötelezettségével, amikor a bővítés folyamatának a konkretizálásáról volt szó. Azt ugyanakkor nem sikerült elérnie a német külpolitikának, hogy – mint Helmut Kohl ígérte – Magyarország uniós tagsága 2000-re megvalósuljon.

The goal of this article is to analyse Germany's foreign policy towards Hungary's ongoing EU accession process in the years 1994–98. As the biggest economy and biggest net contributor, Germany obviously had a crucial role to play in the enlargement of the EU. In the light of the documents of the Hungarian Foreign Ministry, it can be summarised, that Germany was very (pro)active and supportive of Hungary's goal, providing plenty of help in this period. Of course, there were areas of disagreement between Bonn and Budapest, but in most cases Hungary could count on Germany when it came to pushing the process of enlargement along. Still, the German foreign policy was unable to realise Hungary's full membership by the year 2000, as Helmut Kohl had earlier suggested.

* * *

Magyarország európai uniós integrációjában a Horn Gyula vezette kormány éveire számos lényeges fordulópontra esett. Miután az Európai Unió 1993-ban, a koppenhágai csúcson kinyilvánította, hogy nyitott a bővítésre, 1994-ben megkezdődött a keleti bővítés folyamatának a fokozatos konkretizálása: az 1994-ben nyilvánosságra hozott „Fehér Könyv”, az 1996-ban megnyitott kormányközi

konferencia, az 1997-re elkészült bizottsági országvélemények mind a bővítést készítették elő. E folyamat csúcspontja és betetőzése az 1997-es luxemburgi csúcs volt, amelyen az Unió eldöntötte, hogy 1998-ban csatlakozási tárgyalásokat kezd hat országgal, köztük Magyarországgal. A csatlakozási tárgyalásokat végül ünnepélyes keretek közt, a Horn-kormány utolsó heteiben, 1998. március 31-én kezdték meg.

A jelen tanulmány¹ célja, hogy bemutassa Németország hazánk EU-integrációjával kapcsolatos 1994–1998 közötti külpolitikáját, valamint annak céljait és súlypontjait. Az elemzés a *Külügyi Szemle* tavalyi számában tárgyalt folyamat ismertetésének a folytatása.²

Mint az EU legnagyobb gazdasága és legnagyobb nettó befizetője, Németország értelemszerűen kulcsfontosságú szerepet játszott az Unió bővítésében. Éppen ezért a német külpolitika álláspontja Magyarország számára nem elsősorban és kizárólag a bilaterális kérdésekben volt meghatározó, hanem főleg a multilaterálisakban. (Ezt a jelenséget hívja Kiss J. László „multilaterális bilateralizmusnak”)³ Ez igaz az EU-integrációval kapcsolatban is:

*Germany is not only perceived as a bilateral partner but as a multilateral strategic one, which means that the form and content of bilateral relations are increasingly defined by Euro-Atlantic multilateral frameworks. In other words, the issues closely related to the EU and NATO are discussed intensively in bilateral frameworks.*⁴

Magyarország szerencséjére a német vezetés alapvetően támogatóan viszonyult a kelet-közép-európai államok integrációjához, de más tagállamok, különösen Franciaország lassítani igyekeztek a folyamatot – noha alapvetően ők is egyetértettek abban, hogy ezek az országok előbb-utóbb csatlakozhatnak majd az Unióhoz. Mint látni fogjuk, a fő kérdés a Horn-kormány éveiben tehát az uniós integrációnk *időzítése* volt.

A tanulmány három forráscsoportra támaszkodik. Az első a Külügyminisztérium (és a külügy iratain keresztül más társtárca) Németországgal foglalkozó 1994–98 közötti Admin. és Tük. iratanyaga. (Mivel a hatályos német szabályozás szerint ott csak 30 év eltelte után lehet hozzáférni a hasonló diplomáciai iratokhoz, a tanulmány kénytelen elsősorban magyar forrásbázissal dolgozni.) A második forráscsoportot azok a személyes interjúk jelentik, amelyeket a szerző a kutatás során a kilencvenes évek második felének befolyásos döntéshozóival és diplomatáival folytatott. A források harmadik csoportját pedig a meglévő német és magyar szakirodalom, a sajtó, valamint a német és magyar országgyűlés hivatalos dokumentumai képezik. A vizsgált időszak 1994 júniusától, a Horn-kormány megalakulásától az 1998. májusi országgyűlési választásokig terjed. A tanulmány kronologikusan haladva, öt fejezetben mutatja be az EU-integráció folyamatát, majd a zárófejezetben összefoglalja a tanulságokat.

A német Európa-politika általános keretei

A rendszerváltás utáni magyar külpolitika nevezetes hármas célrendszerének az első prioritása az ország mihamarabbi euroatlanti integrációja volt. Az Antall-kormány idején ezen a téren az 1991-ben megkötött társulási egyezmény volt a legjelentősebb előrelépés, ami ugyan megkönnyítette az Európai Unió és Magyarország közötti árucserét, de nem jelentett

automatizmust egy majdani magyar csatlakozás tekintetében. Az, hogy hazánk valamikor majd az Unió tagja lesz, csak 1993-ban, a koppenhágai csúcson dőlt el, amikor az EU nyilvánosságra hozta a csatlakozási feltételeit. Bár Németország alapvetően támogatta a kelet-közép-európai államoknak az Unióhoz való közeledését, de igyekezett óvatosan fellépni a kérdésben, mivel nem akart tápot adni partnerei (elsősorban Franciaország) német dominanciájú Közép-Európával kapcsolatos félelmeinek. Másrészt a német gazdaság egyes szektorainak az érdekei is azt diktálták, hogy az Unión belüli verseny fokozódásával járó és költségesnek ígérkező keleti bővítést ne siessék el.⁵

Németország az Antall-kormány éveiben több okból is pozitívan állt hazánk közeledési szándékához: a kelet-európai államok integrációja egyrészt

megfelelt azon német gondolkodásnak, amelyben – Helmut Kohl kancellár (CDU) szavai szerint – egy egységes és szabad Németországot csak egy egységes és szabad Európában tudtak elképzelni... Másrészt a terhes történelmi örökség miatt Bonn – elsősorban Lengyelországgal és Csehszlovákiával szemben – erkölcsi felelősségének, egyfajta jóvátételnek is érezte ezen országok euroatlanti integrációjának az elősegítését.⁶

Természetesen a német vállalatoknak komoly érdekeltségeik voltak a térségben, így a német külpolitika gazdasági érdekeket is követett Magyarország integrációjának a támogatásával. Ráadásul Németország 1990 után is határállam

maradt, „de most már nem két ideológiai tömb metszéspontjában feküdt, hanem a »szegény« Kelet és a »gazdag« Nyugat közötti jóléthatáron. Ebből fakadóan migrációs hullámok ugyanúgy fenyegethették, mint ökológiai katasztrófák vagy a szervezett bűnözés behatolása.”⁷ E potenciális veszélyforrások kialakulását Bonn az érintett országok Unióhoz való közelítésével igyekezett megelőzni.

A bűvös kifejezés, amit az iratok tanúsága szerint a német partnerek nagyon gyakran használtak: a „stabilitás”. Ez volt az, amit Bonn a térségben látni akart, és amelynek az elérése a német külpolitika fő célját jelentette. A stabilitást pedig az uralkodó német felfogás szerint a legegyszerűbben úgy lehetett elérni, ha a kelet-közép-európai országokban tért hódít a demokrácia, a piacgazdaság, és azok nyomán beindul a gazdaság növekedése, ami aztán emeli az életszínvonalat, ezáltal erősítve a lakosságban az új politikai és gazdasági rendszer iránti elkötelezettséget. A német külpolitika távlati célja tehát összességében az volt, hogy az integráció lehetőségének a felkínálásával elősegítse az érintett kelet-közép-európai országokban a szükséges politikai és gazdasági reformok végrehajtását, amitől középtávon a térség stabilitását és gazdasági prosperitását remélték.

*1994: a francia szál,
az essen csúcs és a Fehér Könyv*

A külügyi iratok és a szakirodalom tanúsága szerint az új magyar kormány 1994 tavaszán egy nehéz időszakban kezdte

meg a munkáját. A Boross-kormány az utolsó jelentős külpolitikai lépéseként 1994. március 31-én (más források szerint április 1-jén) – a kelet-közép-európai térségből elsőként – benyújtotta Magyarország csatlakozási kérelmét.⁸ A magyar vezetés ekkor már tudta, hogy az nem talál támogatásra Németországban és más uniós országokban. Martonyi János közigazgatási államtitkár és a Külügyminisztérium további magas rangú vezetői a megelőző hónapokban több európai fővárosban folytattak előkészítő tárgyalásokat, melyek központi kérdése a magyar kérelem benyújtásának az időpontja és módja volt. A magyar kezdeményezés összességében kevés támogatásban részesült.⁹

Ami Németországot illeti, Peisch Sándor helyettes államtitkár 1994 februárjában Bonnban járt, ahol Gerhard Rambow, a német gazdasági minisztérium európai ügyekkel foglalkozó igazgatója kijelentette, hogy a magyarok helyében ő a csatlakozási kérelem benyújtásával rendkívül visszafogott lenne, mert nem tudja, hogy az EU felkészült-e egy ilyen lépésre.

Joachim Bitterlich, Kohl kancellár kül- és biztonságpolitikai tanácsadója úgy vélte, hogy az EU-nak egy „Görögország II-szituáció” kialakulását kell megakadályoznia, hiszen a felkészületlen görögök belépése a Közösségnek több kellemetlenséget hozott, mint eredményt. A tanácsadó arra is utalt, hogy Magyarországnak legalább minimális támogatásra lenne szüksége más tagállamoktól is, majd – szokatlanul drámai kifejezéssel – hozzátette, hogy nem lehet

a többi tagállamot egyszerűen „megerőszakolni”.¹⁰

A szintén Németországban tárgyaló Martonyi Jánosnak ezzel kapcsolatban Bitterlich nem túl rózsás helyzetjelentést adott: a tanácsadó úgy vélte, hogy Magyarország csatlakozását Németország támogatja a legelkötelezettebben, a Benelux államok jóindulatúak, és esetleg még a skandinávok állhatnak ki hazánk mellett. Ezzel szemben Franciaország csak elvileg támogatja a bővítést, a spanyolok hozzájárulásának a megszerzése nehéz lesz, az olaszok pozícióját pedig nehéz megjósolni.¹¹

Peisch viszont a már idézett jelentésében ezzel együtt is úgy vélte, hogy nem szabad elhalasztani a kérelem beadását, mert a közelgő szövetségi választások után a következő, esetleg más összetételű német kormányt „megdolgozni” hosszabb időbe telne.¹² Ennek megfelelően Jeszenszky Géza az Unió soros elnökségét betöltő Görögország útján néhány héttel később be is nyújtotta a Magyar Köztársaság csatlakozási kérelmét. (Sajnos, azt sem sikerült elérni, hogy Magyarország a visegrádi államokkal egyeztetett formában adja le a csatlakozási kérelmét: Lengyelország öt nappal később, Szlovákia 1995-ben, Csehország pedig csak 1996-ban kérelmezte a felvételt.) A csatlakozási kérelem benyújtásával a magyar diplomácia nem szerzett ugyan jó pontokat Bonnban és más nyugati fővárosokban, de kétségtelenül növelte a nyomást az EU-n, hogy az foglalkozni kezdjen a keleti bővítés stratégiájának a megalkotásával.

Milyen állapotban volt az EU ezekben a hónapokban, és mi jellemezte Magyarországot, illetve Németország Európa-politikáját ebben a periódusban? Ami az első kérdést illeti, Bitterlich – mint arról már szó volt – úgy látta, hogy az Unión belül feszült és kedvezőtlen a légkör, ezért Magyarországnak az Európai Unióba vezető útja „nehéz” lesz. Ezt az értékelést kétségtelenül alátámasztja, hogy az EU-t és tagállamait az 1993-as koppenhágai csúcstól és utáni években egyszerre foglalta le a maastrichti szerződés sokáig elhúzódó ratifikációja, valamint az EFTA-országok (Ausztria, Svédország, Finnország és Norvégia) csatlakozása. (Ezzel kapcsolatban német tárgyalópartnere úgy nyilatkozott Martonyinak, hogy az EU-apparátust annyira lefoglalja az EFTA-bővítés, hogy még csak gondolkodni sem képesek azon, hogyan alakulhat a kelet-közép-európai államok belépése.¹³)

Hazánk csatlakozását hátráltatták az 1990-ben pályára állított Európai Gazdasági és Monetáris Unió kezdeti problémái is.¹⁴ Ráadásul az 1995-ben megalakult, Jacques Santer által vezetett Európai Bizottság jóval óvatosabban és reaktívan állt a keleti bővítés kérdéséhez, mint elődje, a Delors-bizottság.¹⁵ A horizonton mindezen túlmenően fölsejlett már a végül 1996 márciusában megnyitott kormányközi konferencia (KK) is, amelynek azt a feladatot szánták az EU vezetői, hogy az eredetileg hat államra tervezett intézményrendszeri struktúrát átalakítsa. A kelet-közép-európai országok számára a KK-nak azért volt nagy jelentősége,

mert az 1995. decemberi madridi csúcson döntés született arról, hogy a szükséges intézményi reformok nélkül nem lehet elkezdni a bővítés folyamatát. Ha mindezekhez hozzávesszük a franciák és a déli államok halogató magatartását a keleti bővítés beindításával kapcsolatban, akkor megállapítható, hogy az akkori keretfeltételek valóban nem voltak kedvezőek az új magyar kormány számára.

Az 1994 júliusában beterjesztett kormányprogram azt a célt tűzte ki, hogy „Magyarország csatlakozásáról a most kezdődő parlamenti ciklusban meginduljanak a tárgyalások”.¹⁶ A Horn Gyula vezette kormány számára a kulcskérdés tehát a bővítés menetrendje volt, azon belül is a csatlakozási tárgyalások megkezdésének az időpontja és a tárgyalásokat megkezdő országok köre. Az 1994. decemberi esseni EU-csúcsra készített, a magyar kormány álláspontját bemutató memorandum ezen túlmenően azt hangsúlyozta, hogy Magyarország már a csatlakozási tárgyalások kezdete előtt szeretne részt venni a maastrichti szerződéssel létrehozott másik két pillér (közös kül- és biztonságpolitika, bel- és igazságügyi együttműködés) munkájában. A magyar kormány feladatául tűzte ki emellett a „nemzeti csatlakozási stratégiák kidolgozása együtt az EU-val, amely egy középtávú gazdaságstratégiát, egy jogharmonizációs stratégiát és egy, a közvéleményt felkészítő médiastratégiát tartalmazna” – fogalmazott a memorandum.¹⁷

A német féllel folytatott tárgyalásokon a kormányváltást követő hónapokban

egyértelműen a menetrend kérdése került az előtérbe, vagyis egy olyan téma, amelyre a magyar külpolitikának csekély ráhatása volt. A kezdeti magyar elképzelések úgy szóltak, hogy a KK lezárása után a lehető leghamarabb megkezdődnek az 1-2 évig tartó csatlakozási tárgyalások, amelyeket szintén 1-2 éves ratifikációs periódus követ, és Magyarország 2000-2001 környékén teljes jogú taggá válhat. E menetrend betartásához fontos előfeltétel volt a KK gyors lefolytatása és sikeres befejezése, ezért a magyar diplomácia több alkalommal is hangsúlyozta német partnereinek, hogy valamilyen megfigyelői státuszban hazánk is részt szeretne venni a KK-n, hogy legalább valamilyen befolyása legyen az ott tárgyalandó kérdésekre. E törekvéssel azt akarták megakadályozni, hogy előálljon egy olyan scenárió, amelyben a kormányközi konferencián rólunk döntenének, de nélkülünk.¹⁸ A másik magyar cél az volt, hogy a KK a bővítés kérdését is érintse, így azzal is előkészítse a csatlakozási tárgyalások megkezdését.

Ami a német külpolitikát illeti, az 1994. második felében a szokásosnál is meghatározóbb volt az Európai Unión belül, mivel éppen Bonn töltötte be a soros elnöki tiszteket. A német elnökség terveinek középpontjában pedig „a kelet-közép-európai országok EU-hoz közelítésének a felgyorsítása volt” – írja Becker.¹⁹ Ezzel a kérdéssel annál is inkább sürgető lett foglalkozni, mert Magyarország és Lengyelország csatlakozási kérelme 1994 tavaszán már meg is érkezett Brüsszelbe. E cél megvalósításához szövetségesek

kellettek, ezért Bonn – a jól bevált stratégiájának megfelelően – a bővítés fő lassítóját, Franciaországot igyekezett bevonni a folyamatba: a két külügyminisztérium egy közös keleti bővítési munkacsoportot hozott létre, amelynek azért (is) volt létjogosultsága, mert 1995 elején Franciaország vette át Németországtól a soros elnöki stafétabotot. (A munkacsoport létrehozását Bonn már 1988 óta rendszeresen javasolta Párizsnak, de ott 1994-ig nem reagáltak rá érdemben.²⁰) Bitterlich szerint a cél az volt, hogy „Franciaországot hozzákössék a kiszélesítéshez”.²¹

Hasonló célt szolgált az a kezdeményezés is 1994 júniusában, amelyet Otto-Raban Heinichen német nagykövet vázolt fel a Bem rakparton. A nagykövet a bevezetőjében kifejtette tárgyalópartnerének, Püspök László fősztályvezetőnek, hogy Bonnak ügyelnie kell arra, hogy a bővítés kapcsán ne gyanúsíthassák meg a német külpolitikát hegemon törekvésekkel, mert az nem felel meg a háború utáni német demokrácia felfogásának.²² Ezt különösen fontos Franciaország számára is bizonyítani – tette hozzá Heinichen. A német nagykövet ezért egyrészt azt javasolta, hogy a magyar külpolitika óvakodjon a túlzottan deklaratív német orientáltság hangsúlyozásától, ha azt nem kíséri egyidejűleg Franciaország felé tett lépés is. „Párizst minden körülmények között meg kell győzni Magyarország tagságának európai jelentőségéről, ehhez pedig a Németországgal szembeni féltelmek eloszlatásán keresztül vezet az út” – mondta a német diplomata a beszélgetésről készült feljegyzés szerint, és azt sem

felejtette el hozzátenni, hogy Budapestnek nagyon komolyan kell vennie Párizs megítélését.

Heinichen másik, konkrétabb javaslata az volt, hogy mindezek érdekében rendszeres háromoldalú, magyar–német–francia konzultációk kezdődjenek a bővítés ügyében. Ezt a kezdeményezést a magyar diplomácia elfogadta, és a következő években főosztályvezetői/helyettes államtitkári szinten több ilyen egyeztetés is történt, amelyek szerepet játszhattak a bővítéssel kapcsolatos francia halogató taktika tompításában.

Ami a német elnökség alatti konkrét előrelépéseket illeti, 1994 decemberében, az esseni csúcstalálkozón az EU vezetői megállapodtak egy átfogó csatlakozási stratégiáról, amelynek két eleme volt. Az első a Fehér Könyv volt, amelyet a Tanács felkérésére a Bizottság 1995 első felében ki is dolgozott, és amely a belső piachoz történő felkészüléshez szolgált iránymutatásul a csatlakozni kívánó országok számára. A jelentősége nagy volt: mint ahogy az 1993-as koppenhágai csúcs kritériumai a sikeres kelet-európai bővítés makroalapját teremtették meg, úgy a Fehér Könyv a csatlakozáshoz szükséges technikai reformokat (a „mikroszintet”) vázolta fel.²³ A stratégia második eleme a már Koppenhágában elfogadott ún. „strukturált párbeszéd” elmélyítése volt, amelynek keretein belül a tagállamok és a társult országok állam- és kormányfői, szakminiszterei rendszeres találkozókon vettek részt. Ezek célja az együttműködés elmélyítése mellett az volt, hogy a társult államokat megismertessék az

EU politikaformáló mechanizmusával és döntéshozatalával, és így „szocializálják” őket. A strukturált párbeszéd elmélyítése kapcsán több tagállam is attól tartott, hogy Németország a „hátsó bejáraton keresztül” próbálja az EU-ba csempészni a kelet-európai államokat, ezért a német diplomáciának komoly munkát kellett végeznie, hogy ezeket a félelmeket eloszlassa.²⁴

A német soros elnökség magyar értékelése szerint a strukturált párbeszéd mechanizmusa komoly előrelépést jelentett, hiszen a németeket megelőző belga és görög elnökségek alatt összesen csak két alkalommal volt lehetőség a szakminiszterek konzultációjára, míg a német alatt ötször. A Külügyminisztérium szerint a találkozók többsége pozitív eredményt hozott, kivéve a pénzügyminisztereké. Azon ugyanis a tagságra felkészítő, technikai segítséget nyújtó PHARE-segélyprogram kapcsán „világossá vált, hogy az eddigieknél nagyobb pénzügyi segítséget nem várhatunk.”²⁵

Magyarország a német elnökség alatt ráadásul fokozottan be tudott kapcsolódni az EU közös kül- és biztonságpolitikájába, miután az Általános Ügyek Tanácsa 1994 márciusában határozatot fogadott el a politikai együttműködésről. Ennek keretében hazánk 1994 második felétől több közös EU-s nyilatkozathoz csatlakozott, például nonproliferációs kérdésekben, és számos *demarche*-ban is részt vett, többek között a taposóaknák betiltása érdekében.²⁶ A német elnökség legnagyobb gesztusa ugyanakkor a magyar értékelés szerint az volt, hogy az

esseni csúcson első ízben találkoztak az EU, az EFTA és a társult országok állam- és kormányfői – ez a szimbolikus lépés a német vezetés részéről annak a kifejezése volt, hogy „egy család vagyunk”.²⁷ Kohl kancellárnak a csúcs előtt komoly harcot kellett vívnia a társultak meghívása érdekében, mert sok tagállam ellenezte a kelet-európaiak ilyen mértékű felértékelését.²⁸ Az esseni meghívás azért is jelentett nagy megnyugvást a Bem rakparton, mert a Külügyminisztériumban többen is aggódtak amiatt, hogy az EU túlságosan az EFTA-bővítés lezárására koncentrálna, a keleti bővítés rovására.²⁹ A Külügyminisztérium szerint összességében a német elnökség fő eredménye az volt, hogy sikerült kidolgozniuk és elfogadtatniuk a csatlakozásra való felkészítés stratégiáját, és ezzel visszafordíthatatlanná tették a csatlakozási folyamatot. Ugyanakkor a magyar külpolitika a német elnökség által elért eredményeknél kétségtelenül többet várt ettől a hat hónaptól: a már idézett dokumentum – konkrétumok nélkül – kiemeli, hogy a német elnökség eredményei sok területen „nem érték el a várakozásainkat”.³⁰ 1994 végén például ugyanolyan homályos volt még, hogy mikor és kikkel kezdődnek meg a csatlakozási tárgyalások, mint év elején.

1995–96:

a kormányközi konferencia és a differenciálás kérdése

Az 1995-ös esztendő a magyar integráció szempontjából operatív szinten elsősorban a Fehér Könyv ajánlásainak

a megismeréséről és átültetéséről szólt. Politikai szinten Essen után a magyar diplomácia egyik fő célja az volt, hogy elérje, Magyarország megfigyelőként részt vehessen a KK-n. Kovács László külügyminiszter például 1995 februárjában az országgyűlésen adott hangot annak a reményének, hogy Magyarország bekapcsolódhat a KK előkészítésébe.³¹ Ezt azonban a német ellenkezés miatt nem sikerült elérni: Hans-Friedrich von Ploetz európai ügyekkel foglalkozó külügyminisztériumi államtitkár májusban kerek pereg megmondta Somogyi Ferenc államtitkárnak, hogy ne is számítsunk a KK-n való részvételre.³²

A másik magyar cél – hogy a KK a bővítés kérdését is érintse, és ezzel is előkészítse a csatlakozási tárgyalások megkezdését – szintén nem valósult meg: von Ploetz kijelentette, nem akarják, hogy a konferencián szóba kerüljön a közös agrárpolitika vagy a kohéziós és strukturális alapok kérdése. E mögött az a német stratégia húzódott, amely a konferenciát tematikailag és időben is le kívánta választani a bővítés kérdéséről: a konferenciának kellett először a bővítés feltételeit megteremtenie, hogy utána egyáltalán el lehessen kezdeni a csatlakozási tárgyalásokat. E megközelítés előnye a német fél szerint az volt, hogy elkerülhetővé tette azt, hogy a két folyamat (bővítés–mélyítés) egymást feltartsa, amire szerintük egy párhuzamos scenárió esetén számítani lehetett volna.³³ A KK így magyar megfigyelők nélkül kezdte el a munkáját 1996 márciusában, és elsősorban belső, intézményi kérdésekre fókuszált. A Bem

rakpart csak a távolból reménykedett abban, hogy a KK-n olyan struktúrát sikerül kidolgozni, amely alkalmassá teszi az EU-t a bővítésre.³⁴

A KK-n való részvétel kérdésében történt német elutasítás fájdalmas volt ugyan, de nem jelentett komoly akadályt a magyar integrációs folyamat terén. Sokkal fontosabb volt a másik, Essen után terítékre került ügy: hogy mely országokkal kezdje meg az EU a csatlakozási tárgyalásokat. E kérdés megválaszolása azért volt lényeges Magyarország – mint az egyik legfejlettebb társult ország – számára, mert nagymértékben függött tőle a csatlakozás időpontja is. Hiszen ha az EU csak egy kisszámú, felkészült országcsoporttal kezdi meg a tárgyalásokat, azok hamarabb befejeződhetnek, mint ha sok állammal ül le egy asztalhoz.

Ezzel kapcsolatban az 1995. decemberi madridi csúcs még nem hozott döntést: a Tanács csupán felkérte a Bizottságot, hogy készítsen ún. országvéleményt („avis”) minden kelet-közép-európai jelölt országról, és azokat a KK befejezése után terjessze a Tanács elé. Az országvéleményben a Bizottság szakembereinek az egyes országok integrációs felkészültségét kellett értékelniük, hogy az alapján a Tanács meghozhassa a döntést arról, mely államok készek a tárgyalások megkezdésére. Ahogy a magyar diplomácia is felismerte, a madridi csúcs a Tanács az „országcsoport” kulcsfontosságú kérdésének a megválaszolását gyakorlatilag eltolta a KK végére.³⁵ Cserébe az állam- és kormányfők Madridban

ígéretet tettek arra, hogy a KK lezárása után fél évvel megkezdik a csatlakozási tárgyalásokat a felkészültnek ítélt államokkal.

Természetesen sem a tagállamok, sem a csatlakozni kívánó országok nem várták tétlenül, hogy az *avis*-k elkészüljenek. Már Madrid előtt, de főleg utána, lázas tervezés és lobbizás kezdődött Európaszerte az országcsoportkérdéssel kapcsolatban. Magyarország abban a könnyű helyzetben volt, hogy 1995 végére Németországban egyértelmű konszenzus alakult ki arról, hogy hazánk jogosan kerül be a bővítés első körébe. Ez egy ideig nem volt magától értetődő: a Horn-kormány első hónapjaira a gazdaság rossz helyzete és a koalíciós viták annyira rányomták a bélyegüket, hogy Erdődy Gábor bonni nagykövet arra figyelmeztetett egy 1994. decemberi jelentésében, hogy Lengyelország és Csehország felvételi esélyei jobbak, mint Magyarorszáé.³⁶ Hazánk kedvezőtlen megítélését elsősorban az 1995 márciusában pályára állított Bokros-csomag változtatta meg: annak köszönhetően az év végére újra vitán kívül állt Magyarország elsőkörös státusza. A magyar vezetés ebben a helyzetben két dolgot tehetett. Az egyik, hogy a minél jobb országvélemény elérése érdekében véghezviszi a szükséges gazdasági megszorító intézkedéseket, és átültetni a Fehér Könyv ajánlásait a magyar jogrendszerbe.

A másik lehetősége – és az iratok alapján ez lett a magyar diplomácia mindent meghatározó szándéka 1995–1998 között – a „differenciálás” szükségességé-

nek az Unió döntéshozói körében történő hangsúlyozása volt. A minden adandó alkalommal mantraként elismételt kitétel azt a gondolatot takarta, hogy a tagállamok tényleges felkészültsége és egyéni teljesítménye (ne pedig politikai vagy egyéb szempontok) döntsenek abban a kérdésben, hogy az EU kivel kezdi meg a tárgyalásokat és kivel nem. Ez pedig elkerülhetetlenül oda vezetett volna, hogy csak egy kis létszámú és felkészült országcsoporttal kezdődtek volna meg a csatlakozási tárgyalások, amelyek így a magyar remények szerint aránylag gyorsan be is fejeződtek volna.

Ami a differenciálás melletti magyar lobbizást illeti, abban Helmut Kohl szolgált egy hasznos és kifejezetten németes tanáccsal kollégájának, Horn Gyulának. A kancellár ugyanis azt kérte, hogy a többi tagállam érzékenysége miatt Németország ne kapjon túl nagy súlyt, amikor arról lesz szó, hogy a csatlakozási tárgyalásokat mikor és hogyan kezdje meg az EU. Kohl diverzifikációt javasolt Budapestnek – vagyis azt, hogy a magyar diplomácia ne csak Bonnban (ahol nyert ügye van), hanem más fővárosokban is fejtsen ki meggyőző munkát. A kancellár ebben az összefüggésben Hollandiát, Finnországot, Svédországot és Dániát emelte ki a magyar csatlakozással szimpatizáló országokként.³⁷

A szakirodalom szerint a differenciálással kapcsolatos német pozíció 1995 környékén közel állt a magyar állásponthoz. Madrid előtt és után a szövetségi kormány a legsikeresebb reformországokra igyekezte korlátozni azoknak

a körét, akikkel majd meg kell kezdeni a csatlakozási tárgyalásokat. Tette ezt azért, mert azok egyrészt a legfelkészültebbek, másrészt pedig éppen Németország szomszédjai voltak – írja Becker.³⁸ (Kohl akkoriban azzal számolt, hogy egy ilyen kisebb országcsoport 2000 környékén léphetne be az EU-ba – ez találkozott a magyar elképzelésekkel is.) Legalább ilyen nagy súllyal esett latba Bonnban, hogy egy „kiskörös bővítés” olcsóbb. Ez a legnagyobb nettó befizető Németország számára lényeges szempont volt, ugyanis minél világosabb lett a tagállamok körében, hogy a bővítés legfőbb nyertese Németország lesz, annál inkább tért hódított az az elképzelés, hogy Bonn viselje a bővítés költségeit.³⁹ A németek ezért szintén a differenciálásban voltak érdekeltek. Ez Kohl szavai szerint konkrétan azt jelentette volna, hogy „a csatlakozási tárgyalásokat az egyes országokkal... különböző időpontokban kezdenénk el, és egyenként folytatnánk, a reformlépések sikerének függvényében”.⁴⁰

A csatlakozási tárgyalásokba bekerülő körét erősen szűkíteni igyekvő német szándék ugyanakkor már a madridi csúcson komolyan ellenérzéseket váltott ki más tagállamokból.⁴¹ A magyar jelentések szerint az állam- és kormányfők vitája során két nézet kristályosodott ki. Az egyik csoport (Franciaország, Spanyolország, a Benelux államok, a skandinávok és a Bizottság) szerint a tárgyalások megkezdése ügyében nem szabad differenciálni, azokat mindenkivel egyszerre kell elindítani, és a teljesítmények függvényében úgysis bekövetkezik az

„önkiválasztódás”⁴² (Az elképzelést ideiglenesen „startvonalmodellnek” nevezték.) E megközelítés előnye az – és ezt a németek is elismerték –, hogy elkerüli azokat a kimaradó országok körében jelentkező politikai kockázatokat, vitákat, csalódásokat és feszültségeket, amelyek egy kiskörös bővítéssel járnának.⁴³ A másik álláspontot Németország mellett Ausztria képviselte: ez azt mondta ki, hogy fizikai lehetetlenség egyszerre 10–12 országgal tárgyalni, ezért egy kisebb, felkészült csoporttal kellene asztalhoz ülni. Úgy vélték, e csoportnak Ciprus és Málta mellett Magyarország, Csehország, Lengyelország, továbbá esetleg Szlovákia és Szlovénia lehetne a tagja („csoportmodell”).⁴⁴

1997–98: a luxemburgi csúc és a csatlakozási tárgyalások kezdete

A következő két év jelentős része azzal telt, hogy a magyar diplomaták igyekeztek nyomon követni, hogy a két említett modell közötti kompromisszumra törekvő német javaslatok („folyamatmodell”, „stadionmodell”) mit tartalmaznak.⁴⁵ Ezeknél a rövid életű elképzeléseknél azonban sokkal fontosabb volt, hogy a Bizottság 1997 júliusában nyilvánosságra hozta az „Agenda 2000” nevű dokumentumát, amelyben

együtt tárgyalta az EU reformja, jövőstratégiája, illetve a bővítés kérdéseit. Az Agenda 2000 egy programban tett indítványt az Európai Unió következő éveiben (2000–2006-os

periódusban) szükséges átalakulási stratégiájára, és fektette le az EU bővítésének kereteit, sőt az új tagállamok csatlakozásának pénzügyi feltételeit is pontosan meghatározta.⁴⁶

Az Agenda 2000 – a pénzügyi kérdések mellett – a csatolt országvéleményekben hat országra vonatkozóan tett javaslatot a csatlakozási tárgyalások megkezdésére: Ciprusra, Csehországra, Észtországra, Lengyelországra, Magyarországra és Szlovéniára. Magyarország tehát megtette, amit tudott, és sikeresen oldotta meg a házi feladatát, ráadásul a Bizottság is a differenciálás, vagyis egy kiscsoportos bővítés mellett tette le a garast. A kérdés immár az volt, hogy az állam- és kormányfők hogyan reagálnak a Bizottság javaslatára.

A végső döntés az 1997. decemberi luxemburgi csúcson született meg, és az összességében megfelelt mind a magyar, mind a német érdekeknek, és egyúttal komoly sikert jelentett Bonn és Budapest számára. A csúc előtt a német kormány és a parlamenti pártok többsége arra a tipikusan németes kompromisszum-álláspontra helyezkedett, hogy Luxemburgban egyszerre kell megnyitni a bővítési folyamatot mind a 12 jelölttel, de a konkrét csatlakozási tárgyalásokat csak azokkal kell megkezdeni, „amelyek a legnagyobb előrehaladást érték el a koppenhágai kritériumok teljesítésében”.⁴⁷ Bonn másik szándéka az volt, hogy a bővítés pénzügyi vetületeiről ne Luxemburgban, hanem egy későbbi időpontban döntsön az Európai Tanács, hogy ezzel

is könnyebbé tegyék a csatlakozási tárgyalások megkezdését.

Luxemburgban jobbra érvényesültek is a német (és magyar elképzelések): a Tanács döntése értelmében csupán a Bizottság által javasolt hat országgal kezdődtek meg a csatlakozási tárgyalások. Egyfajta „vigaszdíjként” a másik hat országot (Bulgária, Románia, Lettország, Litvánia, Málta és Szlovákia) is bevonták a csatlakozási folyamatba: velük a „csatlakozási tárgyalásokat előkészítő konzultációkat” kezdtek. (Egy magyar diplomata megfogalmazása szerint a Tanács döntése lényegében „A” és „B” osztályokra osztotta az államokat, és míg az előbbiekkkel egyenként elkezdte a komoly tárgyalásokat, az utóbbiakkal „óvodai foglalkozásokat tartottak, ráadásul közösen, amitől ezek az államok kiütést kaptak, és mindenütt tiltakoztak”).⁴⁸ A Tanács azt is eldöntötte, hogy a

bővítés szakaszokban, a jelentkezők egyéni teljesítményétől, felkészültségétől függően megy végbe. A csúcserkeztet ezzel a teljesítmény és a differenciálás alapelvét emelte ki, és ezzel sikerült megteremtenie a tagjelöltek számára is elfogadható kompromisszum kereteit. Ez volt a magyar kormányzati tevékenység egyik lényeges célja, ebből a szempontból tehát ez a döntés egyértelműen a kormányzat sikere.⁴⁹

A németeknek ráadásul a bővítés finanszírozásának a kérdésében is sikerült átvenniük az akaratukat a franciákkal és a spanyolokkal szemben, akik össze akarták kapcsolni a tárgyalások megkezdését

a pénzügyi részletek tisztázásával. (A bővítéssel kapcsolatos pénzügyi kérdéseket naggyobbrészt az 1999. márciusi berlini csúcson rendezték.)⁵⁰

Kovács László külügyminiszter néhány hónappal később – meglehetősen visszafogottsággal – úgy értékelte a luxemburgi csúcst a német tárgyalópartnere, Hermann Otto Solms, az FDP frakcióvezetője előtt, hogy azon pozitív lépés történt, mert a csatlakozási tárgyalások megkezdését illetően a teljesítményelv érvényesült, ugyanakkor a konkrét tárgyalásokból kimaradó hat ország számára is lehetőség nyílt a csatlakozásra való felkészülésre.⁵¹ Aki azonban azt gondolta, hogy a magyar diplomácia a luxemburgi csúcst befele és kifele is nagy sikerként látta és láttatta, csalódik.

A Bem rakparton láthatóan a legtöbben úgy értékelték a csatlakozási tárgyalások megkezdéséről szóló döntést, mint ami maximálisan megilleti hazánkat, és ezért természetesnek vehető. Az ugyanakkor figyelemre méltó, hogy mennyire nem regisztrálta senki annak a ténynek az örömteli voltát, hogy Luxemburgban a kiscsoportos bővítés mellett döntött az EU. Azt akkoriban persze még nem lehetett tudni, hogy két évvel később Helsinkiben a Tanács felülírja majd a korábbi döntését, és további hat országgal kezd meg a tárgyalásokat, ami nagyban lassítja Magyarország csatlakozását. Az azonban már 1997 végén is közismert volt a Bem rakparton, hogy sok ország csak fogcsikorgatva egyezett bele Luxemburgban a kiscsoportos bővítésbe, és javarészt Németországnak volt köszönhető a Budapest

számára kedvező kimenet. Az iratok alapján az a kép rajzolódik ki, mintha a magyar diplomácia nem érzékelte volna, hogy milyen kevésen múltott egy kedvezőtlenebb felvételi forgatókönyv elfogadása Luxemburgban – és mintha nem számoltak volna azzal, hogy az EU-ban komoly erők szeretnék felülmúlni az ott hozott döntést.

Luxemburg után, 1998 elején a magyar diplomácia a következő feladattal, vagyis a csatlakozási tárgyalások megkezdésének a részleteivel kezdett el behatóbban foglalkozni. A tárgyalások hivatalos, ünnepélyes megnyitása 1998. március 31-én történt, vagyis alig hat héttel a magyar országgyűlési választások május 10-én tartott első fordulójára előtt. A Horn-kormány utolsó heteiben a Külügyminisztérium vezető tisztviselői elsősorban a tárgyalások első szakaszának, a *screening*nek a mielőbbi megkezdésére koncentráltak. (A *screening* a közösségi joganyag ismeretét és áttekintését jelentette, melynek fő célja az volt, hogy az *acquis* átvétele során várhatóan felmerülő problémákat jó előre beazonosítsák.) Pataki István helyettes államtitkár és tárgyalópartnere, Wilhelm Schönfelder, a német külügyminisztérium európai ügyekért felelős igazgatója márciusban egyetértett abban, hogy a *screening*nek 1998 végéig le kell zárulnia – igaz, e cél elérése már nem a Horn-kormány dolga lett, mivel a szocialista-liberális koalíció a májusi választásokon elvesztette a kormánytöbbségét.⁵²

Az integrációval kapcsolatos bilaterális német segítség

Kevésbé látványos, de operatív-technikai szinten kulcsfontosságú volt az a német segítség, amelyet a Horn-kormány ideje alatt Magyarország az EU-hoz, azon belül pedig különösen a közös piachoz való csatlakozás érdekében szükséges felkészítésként kapott.

Németországnak az 1990-es évek közepéig nem volt egységes, átfogó tanácsadó- és segélyprogramja, amelyel a kelet-közép-európai államokat az EU-csatlakozásra felkészíthette volna. A különböző multilaterális (EU, OECD, EBRD, IWF) és bilaterális segélyek mellett a német egyházak, egyesületek, önkormányzatok, szakszervezetek és tartományok sokrétű, de áttekinthetetlen módon segítettek a felzárkózást a térségben.⁵³ E programok összefogásáról a német kormány 1993 júliusában döntött, amikor is Walter Kittelt, a korábbi munkaügyi államtitkárt bízták meg a segélyek koordinálásával. A kormány ugyanekkor TRANSFORM néven létrehozta a maga átfogó segély- és tanácsadó programját is.

Magyarország ennek keretében az 1994–96 közötti három évben majdnem 59 millió márka értékben kapott segítséget. A program célja a német típusú szociális piacgazdaság keretfeltételeinek a megteremtése volt, és – többek között – a következő súlypontokat tartalmazta:

kkv-k létrehozása; menedzsmenttréning; tanácsadás a környezet-, a város-, a munkaerőpiaci és a szociális politika, valamint a privatizáció terén; közigazgatási struktúrák felépítése; segítség a modern adó- és vámpolitika létrehozásában, stb. Németország ezen felül kivette a részét az EU által 1998-ban útjára bocsátott Twinning programból is. A német pénzügyminisztérium nem is titkolta, hogy a két program német érdekeket is szolgál: a magyar struktúrák német mintájú felépítésével, megerősítésével és/vagy korszerűsítésével nő a közbiztonság Magyarországon, egyszerűsödik a német befektetők helyzete, és nő a stabilitás és a biztonság – írja a programok céljairól Becker.⁵⁴

Összegzés

Ha összevetjük a Horn-kormány által elért eredményeket az 1994-es kormányprogramban szereplő első számú céllal, vagyis a tárgyalások megkezdésével, akkor ki lehet jelteni, hogy a ciklus legvégére a magyar külpolitika teljesítette a saját maga által kitűzött elvárásokat. Az EU bővítésének a folyamata ugyanakkor nagyon komolyan elmaradt a NATO bővítésétől, amelynek keretében 1998-ra Magyarország már le is zárta a csatlakozási tárgyalásokat, és meg is tartotta a szükséges népszavazást a kérdésről.

1998 márciusában tehát Magyarország már a NATO kapujában állt, miközben az EU-val még a csatlakozási tárgyalások sem kezdődtek meg. Ez azért volt komoly probléma, mert a legtöbb uniós ország

(különösen Németország) úgy vélte, először az EU-bővítést kell megvalósítani, és csak utána jöhet a NATO-csatlakozás. Ha tudjuk, hogy az EU-ban és a NATO döntéshozó szerveiben jelentős részben ugyanazok az állam- és kormányfők ülnek (például a német kancellár, a francia elnök vagy a brit miniszterelnök), feltehető a kérdés, hogy a NATO esetében miért indították be a csatlakozás folyamatát jóval hamarabb, és miért tartott a folyamat az EU esetében sokkal tovább. Hogy lehet, hogy Bonn szemében Magyarország 1997-ben már kész volt a NATO-csatlakozásra, de ugyanaz a Magyarország az EU-tagságra csak öt évvel később, 2002-ben érett meg?

A szakirodalom szerint egyrészt azért, mert az EU-tagállamok körében nem létezett egy olyan robusztus bővítésbarát koalíció, amely kész lett volna politikailag és pénzügyileg egyaránt jelentősebben a bővítésbe investálni.⁵⁵ A Bizottság ugyan kétségtelenül a bővítés motorja volt, de felfogásában ragaszkodott a kondicionalitás elvéhez, vagyis ahhoz, hogy nem egy előre megszabott menetrend alapján, hanem csak bizonyos reformok teljesülése esetén haladhat előre a bővítés. Bár Németország és Nagy-Britannia támogatta a tárgyalások felgyorsítását, de Franciaország és a mediterrán államok inkább lassítani igyekeztek azt. Ráadásul az EU-bővítés, különösen az *acquis* átvétele jóval bonyolultabb és kiterjedtebb feladat volt, mint a NATO-hoz való csatlakozás: míg az utóbbi alapvetően egyetlen szakpolitikát, a biztonságpolitikát érintette, az EU-csatlakozás a

környezetvédelemtől kezdve a fogyasztóvédelmen át a pénzügypolitikáig rengeteg területen követelt meg reformokat Magyarországtól, azok teljesítése pedig szükségszerűen hosszabb időt vett igénybe. Noha hazánk élen járt a Fehér Könyv ajánlásainak az átvételében, és a Horn-kormány éveiben intézményi szempontból is komoly figyelmet szentelt a felkészülésre, az említett lassító tényezők miatt a bővítés folyamata nem haladt olyan gyorsan, mint ahogy azt még 1994-ben Bonnban és Budapesten remélték.⁵⁶

Míg Magyarország NATO-integrációját a német külpolitika esetenként ambivalensen, olykor csak halogatással fűszerezett passzivitással támogatta, az EU-integráció kapcsán egyértelműbb a kép: ezen a téren Bonn rendre (pro)aktívan, kezdeményezően, esetenként komoly segítséget nyújtva lépett fel.⁵⁷ Bár rész kérdésekben előfordultak véleménykülönbségek is – például Magyarország, kifejezett szándéka ellenére, a kormányközi konferencián nem vehetett részt –, Budapest a legtöbb esetben számolhatott Bonn elkötelezettségével. A német külpolitika sokat tett azért is, hogy közös magyar–német–francia fórumokon keresztül bevonja Párizst a bővítés folyamatába. Az essen-i csúcstalálkozóra való meghívás és a bővítés/mélyítés kérdésének a szétválasztása szintén kedvező volt a magyar integráció számára. A legfontosabb kérdésben, vagyis a differenciálás ügyében a német külpolitikának szintén döntő szerepe volt abban, hogy az 1997-es luxemburgi csúcson csak hat országot hívjanak meg – ami megfelelt a magyar érdekeknek.

Érdemes azt is kiemelni, hogy a magyar integrációval kapcsolatos politikájában is érvényesült Németország hagyományos külpolitikai stratégiája: a különutas kezdemények elkerülése. A német vezetés több alkalommal is arra igyekezte rávenni a magyar külpolitika döntéshozóit, hogy más uniós tagországokat – például a skandináv államokat – is nyerjék meg az ügyüknek. A multilateralizmus iránt elkötelezett államként Németország számára különösen Franciaország bevonása volt fontos: ezt a célt szolgálták a közös magyar–német–francia konzultációk, amelyek ötlete Bonnban (és nem Budapesten) fogant.

Ugyanakkor arra is rá kell mutatni, hogy a magyar és a német kormányoknak a bővítéssel kapcsolatos elképzelései korántsem teljesültek teljes mértékben 1994 és 1998 között: mint arról szó volt, mindkét fél azzal számolt még 1996 környékén, hogy Magyarország 2000 körül lesz az EU teljes jogú tagja. Ehhez képest a tényleges csatlakozás időpontját újra és újra ki kellett tolni – olyannyira, hogy végül csupán 2004 közepén került rá sor. Mindezt azért érdemes rögzíteni, mert azt mutatja, hogy még a legerősebb tagállam, Németország befolyásának is egyértelmű korlátai voltak. Sokan ugyanis – nem utolsósorban Orbán Viktor miniszterelnök, 1998 novemberében – hajlamosak voltak úgy értelmezni az Unión belüli, meglehetősen átláthatatlan erőviszonyokat, hogy a mindenkori német kancellárnak döntő, kvázi mindent meghatározó szava van a magyar csatlakozás időpontjával kapcsolatban.⁵⁸ Ez a felfogás

természetesen nem áll messze az igazságtól, de hazánk 1994–98 közötti uniós integrációja azt bizonyítja, hogy aduász-szal a német kancellár sem rendelkezett.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
- 2 Hettyey András: „A német külpolitika és Magyarország euroatlanti integrációja az Antall-kormány éveiben”. *Külügyi Szemle*, Vol. 14. No. 2. (2015). 3–24. o.
- 3 Uo. 215. o.
- 4 Kiss J. László: „Multilateralism in Bilateralism: Germany as Hungary’s Western Patron in the EU”. In: *Germany’s European Policy: Perceptions in Key Partner Countries* (szerk. Mathias Jopp, Heinrich Schneider és Uwe Schmalz). Bonn: Europa Union Verlag, 2002. 215. o.
- 5 Hettyey: i. m. 5. o.
- 6 Uo. 5. o.
- 7 Uo. 5–6. o.
- 8 Törökország, Ciprus és Málta már korábban benyújtotta a kérelmét.
- 9 Interjú egy magyar diplomatával. 2016. február.
- 10 „Német vélemények a magyar EK-tagság előnyeiről”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 64. doboz, 907-1/T. 1994. február 4.
- 11 „Beszélgetés Joachim Bitterlichrel (*sic!*), Kohl kancellár kül- és biztonságpolitikai tanácsadójával”. MNL OL, Külügyminisztérium Tük, 37. doboz, 381-1/T. 1994. március 30.
- 12 „Német vélemények a magyar EK-tagság előnyeiről”.
- 13 „Konzultáció dr. Dieter Kastruppal, a német külügyminisztérium közigazgatási államtitkárával”. MNL OL, Külügyminisztérium Tük, 28. doboz, 002505. 1993. szeptember 16.
- 14 John O’Brennan: *The Eastern Enlargement of the European Union*. London: Routledge, 2006. 25. o.
- 15 Uo. 25. o.
- 16 „A Horn Gyula miniszterelnök által beterveztett és az Országgyűlés által elfogadott kormányprogram”. *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1994*. Budapest: Külügyminisztérium, 185. o.
- 17 Idézi: Kelemen Csaba: *A magyar külpolitika Európa-pillére*. PhD-értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 2010. 181–182. o.
- 18 Interjú egy magyar diplomatával: „Magyarország EU-hoz fűződő kapcsolatainak aktuális kérdései”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 64. doboz, 483-10. 1994. július 11.
- 19 Peter Becker: *Die deutsche Europapolitik und die Osterweiterung der Europäischen Union*. Baden-Baden: Nomos, 2011. 161. o.
- 20 „Beszélgetés Joachim Bitterlichrel ...”.
- 21 Uo.
- 22 „Heinichen nagykövet Németország támogató szerepéről, a német–francia különleges kapcsolatokról”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 64. doboz, 483-7. 1994. június 2.
- 23 O’Brennan: i. m. 27. o.
- 24 Uo. 27. o.
- 25 „Témavázlatok és háttéranyagok Pataki István h. államtitkár berlini és bonni konzultációihoz”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 109. csomó, 1201-2. 1995. március 2.
- 26 Uo.
- 27 Uo.
- 28 Becker: i. m. 162–163. o.
- 29 Interjú egy magyar diplomatával.
- 30 „Témavázlatok és háttéranyagok...”.
- 31 „Kovács László külügyminiszter vitaindító expozéja az országgyűlés külpolitikai vitanapján”. *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1995*. Budapest: Külügyminisztérium, 169. o.
- 32 „Jelentés a bonni konzultációról (1995. május 11.)”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 109. csomó, 3465-7. 1995. május 16.
- 33 Becker: i. m. 167. o.
- 34 „Tárgyalási témajavaslat Horn Gyula és Helmut Kohl megbeszéléséhez (1995. október 2., Bonn)”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 109. csomó, 8510-18. 1995. szeptember 20.
- 35 „Tematikajavaslat Kovács László miniszter úr megbeszéléséhez a Bertelsmann Fórumon (EU)”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 109. csomó, 394. 1996. január 10.

- 36 „A magyar szocialista-liberális kormány működésének NSZK-beli megítélése”. MNL OL, Külügyminisztérium Tük, 37. doboz, 002648/1. 1994. december 5.
- 37 „Jelentés a Kormány számára Horn Gyula miniszterelnök látogatásáról az NSZK-ban”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 109. csomó, 6510-27. 1995. október 10.
- 38 Becker: *i. m.* 168. o.
- 39 *Uo.* 167. o.
- 40 *Uo.* 167. o.
- 41 *Uo.* 168. o.
- 42 „Tematikajavaslat Kovács László miniszter úr megbeszéléséhez...”.
- 43 Lásd például: „Hoyer német külügyi államtitkár meghívása”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 32. doboz, 002903. 1995. november 28.
- 44 „Tematikajavaslat Kovács László miniszter úr megbeszéléséhez...”.
- 45 Lásd például: „dr. Orgoványi András nagyköveti tanácsos 1997. évi beszámoló jelentése”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Tük, 109. csomó. 1997. június 5.
- 46 Horváth Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*. Budapest: HVG–Orac, 2011. 585. o.
- 47 „dr. Orgoványi András nagyköveti tanácsos 1998. évi beszámoló jelentése”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Tük, 1364/1/T. 1998. június 5.
- 48 Interjú egy magyar diplomatával.
- 49 Kelemen: *i. m.* 203. o.
- 50 Becker: *i. m.* 183. o.
- 51 „Megbeszélés Hermann Otto Solms-szal, a Bundestag FDP frakciójának elnökével”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 109. csomó, 3025. 1998. március 16.
- 52 „Konzultáció a német KÜM-ben”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 109. csomó, 2530. 1998. március 5.
- 53 Becker: *i. m.* 169–174. o.
- 54 Idézi: *Uo.* 173–174. o.
- 55 Barbara Lippert: „Die Erweiterungspolitik der Europäischen Union – Stabilitätsexport mit Risiken”. In: *Osterweiterung der Europäischen Union – die doppelte Reifprüfung* (szerk. Barbara Lippert). Bonn: Europa Union Verlag, 2000. 129. o.
- 56 Az integrációval kapcsolatos magyar intézményi reformokról regionális összehasonlításban lásd: Michael Dauderstädt: „Die mittel- und osteuropäischen Beitrittskandidaten der ersten Reihe auf dem Weg in die Europäische Union”. In: *Osterweiterung der Europäischen Union – die doppelte Reifprüfung* (szerk. Barbara Lippert). Bonn: Europa Union Verlag, 2000. 187–193. o.
- 57 Hettyey: *i. m.* 20–24. o.
- 58 „Jelentés a Kormánynak dr. Orbán Viktor miniszterelnök németországi munkalátogatásáról (1998. november 19–20.)”. KKM Irattár, Külügyminisztérium Admin, 109. csomó, 7014-13. dátum nélkül.